

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію

Олени Олексіївни Плетеної на тему «Конспірологічний роман в українській та американській літературах початку XXI сторіччя: жанрова типологія» (Херсон, 2021. 216 с.), подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія

Актуальність теми дисертаційної роботи

До останнього часу у літературознавстві вивчення конспірологічного роману проводилося несистематично, без певної структуризації й спроб упорядкування таких досліджень. У дисертації Олени Плетеної студії над жанровою типологією конспірологічного роману сконцентровані на виявленні усіх можливих схожостей, аналогій та паралелей, а разом із тим і відмінностей конспірологічного роману в українській та американській літературах останнього двадцятиліття. У цьому ключі дисертантка зіставляє художні «конспірологічні формули» українського та американського письменства, вивчаючи спільний структурний зразок – жанровий прототип, яким є «денбраунівський» роман, їх функціональну й тематичну подібність; концепти теорії змови, які є визначальними маркерами наративних стратегій конспірологічних романів; їх контекстуальні та текстуальні аналогії, архітектоніку та поетику таких творів.

У дисертації представлено першу спробу в літературознавстві показати цілісну картину компаративістичного зіставлення конспірологічного роману на прикладі американських та українських авторів. У цьому новизна даної роботи, а з огляду на велике зацікавлення проблемою художнього конструювання конспірологічного роману у художній літературі – її актуальність. Об'єктом дослідження дисертантка обирає трансформації та метаморфози конспірологічного роману у сучасній американській та українській художній прозі, особливості художніх моделей і поетики цих творів, взаємне проникнення конспірологічних мотивів, сюжетів із мас-медій у художню

літературу й навпаки. Тому подана до захисту дисертаційна робота Олени Плетеної є актуальною, а вибір теми – логічно вмотивованим.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність

Архітектоніка рецензованої праці декларує свою оптимальність у ракурсі дослідження поставленої проблеми. Дисертація складається з трьох співмірних за обсягом і глибиною аналізу розділів. У вступі визначено мету дослідження, висвітлено питання про методи реалізації поставлених завдань. Обґрунтовано актуальність роботи, її наукову новизну, вказано практичну цінність результатів дисертації.

Матеріалом дослідження стали романи В. Єшкілева «Богиня і Консультант» (2009) та Дж. Роллінса «Ключ Судного дня» («The Doomsday Key»), а також, частково, твори Д. Брауна «Код да Вінчі» («The Da Vinci Code», 2003), «Втрачений символ» («The Lost Symbol», 2009), «Інферно» (Inferno, 2013), романи В. Єшкілева «Усі кути трикутника. Апокриф мандрів Григорія Сковороди» (2012), романи Дж. Роллінса серії «Sigma Force» (2004-2019).

Дослідницька стратегія дисертації ґрунтується на широкому колі наукових джерел як компаративістичних студій (зокрема йдеться про студії Б. Бакули, М. Домброського, Е. Касперського, Ф. Лавока, Р. Гром'яка, Л. Грицик та ін.), так і праць, присвячених конспірологічній прозі (зокрема таких дослідників, як А. Балод, О. Бессараб, О. Бойко, О. Гольник, Н. Гура, О. Заболотська, О. Старостенко). Вивчення у дисертації проблем жанрової структури та внутрішньої жанрової типології ґрунтуються на публікаціях У. Еко, Дж. Г. Кавелті, Н. Копистянської, С. Скварчинської, Ц. Тодорова, А. Фавлера, Ж.-М. Шефнера та студіях українських дослідників цієї проблеми Т. Бовсунівської, Т. Гундорової, О. Лозинської, О. Романенко.

Свідченням добротності роботи є великий перелік публікацій закордонних авторів – насамперед англійською мовою.

Важливим для обґрунтованості наукових положень дисертації є те, що дисертантка, опрацьовуючи увесь цей масив дослідницької літератури й

аналізуючи твори американських та українських авторів, висновує свої концептуальні наукові засновки і висновки, наголошуючи, наприклад, що «у процесі типологізації встановлюються й описуються подібності та відмінності між інваріантом як теоретичною моделлю жанру й варіантами в ряду співвідносних явищ, тобто конспірологічного роману «денбраунівського» типу і генологічно та семантично споріднених з ним творів В. Єшкілева та Дж. Роллінса. Виокремлення жанрового інваріанта уможливорює створення жанрової типології конспірологічного роману в українській та американській літературах, що, на відміну від традиційних класифікацій, ґрунтується не тільки на сталих властивостях, але й висуває на перший план плінні трансформаційні ознаки жанру. Жанровим ідентифікатором, що сигналізує про ідіостилістичні та національні відмінності, вважаємо домінанту як «фокусує компонент тексту», що «забезпечує інтегрованість структури» (Р. Якобсон)» (с. 23). Можна погодитися й із позицією авторки щодо можливості окреслити «спільну площину порівнянь конспірологічного роману в українській та американській літературах на матеріалі творів Д. Брауна, В. Єшкілева та Дж. Роллінса», репрезентуючи «ще декілька ідентичних ознак, як-от: імплікація концептів «теорії змови» як кроскультурного дискурсу, що є наративною та міфотворчою основою для «художньої конспірології»; єдність часових параметрів, які уможливають дослідження контекстів конспірологічного роману у синхронії; спільні аксіологічні маркери; схожа комунікативно-рецептивна прагматика творів» (с. 29).

Перший розділ дослідження – «Конспірологічний роман у теоретико-методологічних дискусіях» – присвячений теоретичним проблемам структурно-семантичного наповнення конспірологічного дискурсу, його зануреність у соціально-культурні, мас-медійні, політичні контексти. Тут же дисертантка розважає над категоріями «жанр», «жанрова типологія» у парадигмі масової літератури та з'ясовує особливості жанрової типології конспірологічного роману в українській та американській літературах, студіює жанрові інваріанти

конспірологічного роману як теоретичного конструкту для порівняльно-типологічного дослідження творів Д. Брауна, Дж. Роллінса та В. Єшкілева.

У другому розділі («Конспірологічний роман Володимира Єшкілева і Джеймса Роллінса у науковій рецепції та авторефлексії») проаналізовано рецепцію Єшкієвого конспірологічного роману в українському літературознавстві та взаємовплив авторефлексій Дж. Роллінса і його конспірологічних романів. Третій розділ – «Стратегії модифікації конспірологічного роману (Ден Браун, Джеймс Роллінс, Володимир Єшкієв)» – присвячений аналізу «денбраунівського» конспірологічного роману як прототипу – задля з'ясування специфіки жанрових модифікацій творів В. Єшкієва і Дж. Роллінса, зокрема Єшкієвої національної специфіки «художньої конспірології».

Загалом можна зауважити, що дисертантка приходить до цілком обґрунтованого висновку, що «жанрова типологія конспірологічного роману є поліцентричною», оскільки твориться на декількох вимірах: «комунікативно-рецептивному підході (дискурсивна орієнтація жанру як посередника між автором та реципієнтом), теоріях жанрових структур (інваріант як «жанрове ядро» конспірологічного роману), теоріях родинної подібності та теорії прототипів («взірець» – твір-прототип, що визначає ланцюг подібних творів у синхронії чи діахронії). Консолідує ці стратегії орієнтація на компаративну методологію» (с. 181).

Доказовість представлених у роботі положень – одна із важливих прикмет значущості дисертації. Зокрема дисертантка, узагальнюючи свій аналіз конспірологічного роману та формулює власну його «формулу», власне визначення: «Це – гібридний жанр масової літератури, генетично пов'язаний із формульною «літературою таємниці», позначений рисами постмодерністської поетики (поліжанровість, релятивізм, міфологізація, фікційність, наративізація історії тощо)» (с. 182).

У дисертації представлено науково обґрунтовані положення, які опираються на всеохопному й багатоплановому аналізі як теоретичного матеріалу, так і вивченні художніх текстів.

Можна твердити, що дисертантка досягла задекларованої мети. Висновки у дисертації чіткі й обґрунтовані й відображають результати дослідницького пошуку авторки.

Наукова новизна одержаних результатів, їх теоретична і практична значущість

Найбільш істотні наукові результати, уміщені в роботі, можна означити такими положеннями:

- у дисертації О. Плетеної проведено зіставно-типологічне дослідження українського й американського конспірологічного роману як парадигмального, що має спільні, відмінні та варіативні ознаки;
- проаналізовано автометаописи й художні тексти Дж. Роллінса, які досі не були предметом спеціального фахового дослідження;
- обґрунтовано жанровий інваріант конспірологічного роману; окреслено модель жанрової типології конспірологічної формули;
- уточнено жанрову специфіку конспірологічного роману серед інших форм авантюрно-пригодницької літератури;
- доведено, що конспірологічний роман як формульний балансує між масовою словесністю й поліжанровою структурою постмодерністського роману та має специфічні риси в різнонаціональних літературах;
- у дисертації набула подальшого осмислення проблема «перетину кордонів» між елітарним і масовим, фактуальним та фікційним у літературному процесі початку XXI ст.

У дисертації розвинуто положення компаративістики, теорії літератури, україністики, американістики. Дисертантка окреслила стратегії жанрової типологізації конспірологічного роману, визначення яких зорієнтовано на принципи компаративної генології. Цілком відповідним запропонованому дослідженню є запропонований у роботі комунікативно-рецептивний підхід у поєднанні з традиційними науковими парадигмами. Опертя на ідеї жанрової традиції («пам'ять жанру»), на когнітивні теорії родинної подібності, на теорію прототипів дало змогу розгорнути жанрову типологію конспірологічної формули.

Прикладний характер одержаних результатів та основних ідей наукового дослідження бачиться у тому, що матеріали роботи знайдуть застосування у викладанні курсів історії української та американської літератур, теорії літератури, компаративістики у закладах вищої освіти, на уроках позакласного читання в загальноосвітній школі.

Відповідність дисертації встановленим вимогам

У дисертації Олени Плетеної дотримано усіх вимог до логіко-структурної схеми наукової роботи. Отримані наукові результати цілком відповідають задекларованій меті та завданням дисертації. Порушень академічної доброчесності не виявлено. Результати наукового пошуку широко апробовано на міжнародних і всеукраїнських наукових форумах. Авторські напрацювання викладено в 5 одноосібних публікаціях (з них – 4 статті у провідних фахових виданнях України, 1 – у закордонному періодичному фаховому виданні). Засвідчуємо, що публікації висвітлюють матеріал усіх розділів дослідження. Кількість і обсяг публікацій відповідають усім чинним вимогам до оприлюднення матеріалів дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертаційної роботи

Як і кожна наукова робота, дисертація Олени Плетеної є доброю підставою для дискусій і обміном думок. Не применшуючи наукового здобутку дисертації, слід зробити кілька зауважень до роботи:

1. Матеріалом дослідження роботи Олени Плетеної є конспірологічні романи й серед його кращих зразків названо твір Умберто Еко «Маятник Фуко», який був опублікований у 1988 році. Цей твір можна б вважати уже тепер класичним взірцем конспірологічного роману. Хоча, як видається, цей роман формує, сказати б, «елітарний» напрямок у жанровому просторі конспірологічного роману, розрахований він був насамперед на елітарного читача. Романи Дена Брауна, до певної міри, розраховані на «масового» реципієнта. Отож, чи не варто було у роботі більше уваги приділити й особливостям «елітарного» конспірологічного роману – саме у контексті тих проблем, які розглядаються у дисертації, зокрема оскільки актуальність дисертації визначена «зняттям бар'єрів між високою й популярною культурою, що усуває маргіналізацію масової літератури в цій опозиції» та «потребами обґрунтування методології та розробки інструментарію для дослідження жанрової специфіки конспірологічного роману» (с. 26 дисертації).

2. Виходячи з першого зауваження, хотілося б виразнішого означення розрізнення конспірологічних романів на осі «елітарності» / «популярності». Деякі з елементів такого розрізнення авторка вказує в своїй дисертації, як от: «Обмежена у застосуванні авторами «художньої конспірології» сфера організації асоціативного фону, бо формульна література майже унеможливорює читацькі інтерпретації. Наявний алюзивно-ремінісцентний шар, зазвичай із популярних творів мистецтва, представлений експліцитно, а то й навіть виділений і прокоментований автором, тому реципієнту немає потреби напружуватися у пошуках підтекстів, імпліцитних деталей або тлумачення символів. Однак є винятки, як-от: складність і змістовність національної топіки, символіки та інтертексту в романах В. Єшкілева. Мабуть, менш плідним у порівнянні з іншими «носіями жанру» є вивчення інтонаційно-мовної організації тексту в силу її стандартизації та клішованості» (с. 64). Отож виникає питання: якими, на думку дисертантки, є особливості «елітарного» взірця конспірологічного роману, які відрізняють його від конспірологічного роману «масової літератури»?

3. Чи не варто було в роботі при дослідженні жанрових особливостей конспірологічного роману залучити (бодай дескриптивно) увесь масив конспірологічних романів Дена Брауна (а не лише трьох, як це задекларовано).

4. Розглядаючи роман Дж. Роллінса «Map of Bones» дисертантка подає варіанти його перекладів як «Кістки волхвів», або «Карта кісток» чи «Потойбічні кістки» (с. 101), хоча в українському просторі цей переклад усталений перекладом Валерія Немченка «Карта з кісток» (Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2008). До слова, цього українського видання в бібліографії дисертації немає.

У цьому ж контексті дещо незрозумілим є внесення в бібліографію роботи, яка займається американською та українською літературою, російських перекладів двох творів Роллінса (позиція № 146 та 147).

До речі, оригінал англійською роману «Bloodline» (відповідник російського перекладу № 147) у бібліографію не внесений, хоча він є у вільному доступі: URL: <https://www.free-best-books.com/thriller/2783.html> (дата звернення 22.04.2021). У тексті дисертації цей твір (№ 147) чомусь цитується українською з російського перекладу англійського оригіналу (с. 90, 112).

Ще дивнішим бачиться те, що в дослідженні творчості американського автора Дж. Роллінса в дисертації неодноразово в одному випадку цитується переклад роману, знову ж, із іншої іноземної мови – російської (позиція № 146, с. 69, 137, 150), а в інших випадках – цитується внесений у бібліографію текст оригіналу (позиція № 240, с. 129, 132, 135, 139, 143 і т. д.). Тим більше, що ці цитати українською з російського перекладу англійського оригіналу часто є незграбними кальками з російської: «13 жовтня, 3 години 23 хвилини, Осло, Норвегія» (частина 17), «13 жовтня, 8 годин 43 хвилини» (с. 69). Отож, одночасне використання в дисертації англійського (оригінального) та російського перекладів (із якого проводиться ще один переклад – українською) – незрозуміла.

Загальний висновок

Стверджую, що наукова робота Олени Олексіївни Плетеної є оригінальним та самостійним дослідженням. У ній представлено науково обґрунтовані положення, вона містить новизну висновків і практичну цінність. Науковий рівень дисертаційного дослідження високий, заявлена тема розкрита повністю. Вважаю, що дана дисертація є безсумнівним науковим внеском в історію української та американської літератури та теорію літератури; вона розширює, узагальнює й поглиблює знання про жанрові особливості конспірологічного роману. Дисертація Олени Плетеної на тему «Конспірологічний роман в українській та американській літературах початку ХХІ сторіччя: жанрова типологія» відповідає усім вимогам пп. 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 р., а її авторка заслуговує присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія.

Офіційний опонент

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри української літератури та теорії літератури

Дрогобицького державного педагогічного університету

Імені Івана Франка

Ігор Набитович

Ігор Набитович

26.04.2021р.

